

СУРХОН ВОҲАСИ АҲОЛИСИ ВА КЎЧИБ КЕЛГАН ФАРҶОНАЛИКЛАРНИНГ УЙ-ЖОЙ ҚУРИЛИШИДА ЎЗИГА ҲОСЛИК ВА АНЪАНАВИЙЛИК

Эшмўминов Озодбек Зиёдулла ўғли,
Термиз давлат университети
Жаҳон тарихи кафедраси ўқитувчиси

Аннотация: Анъанавий уй-жойлар қурилиши ўтмишини ўрганиш моддий маданият тарихида муҳим аҳамиятга эга. Чунки халқларнинг маданийлашиб боришини белгилловчи омиллардан бири - бу ўша халқнинг шаҳарлари ва қишлоқлари қиёфасидир. Бизнингча, уй-жойлар қурилиши моддий маданиятни белгилловчи омиллардан биридир. Минтақа заминида яшаб келувчи халқлар ўз ўтмишида қанчадан-қанча ўзгаришларни бошидан кечирган бўлса, улар ўсган макон, яъни хонадон, уй-жой ҳам шундай ўзгаришларни босиб ўтган. Мақолада Сурхон воҳаси аҳолиси ва кўчиб келган фарғоналикларнинг уй-жой қурилишида ўзига ҳослик ва анъанавийлик ҳақида маълумотлар берилган.

Калит сўз ва иборалар: Сурхон воҳаси, фарғоналиклар, уй-жойлар, хонадон, ўзига ҳослик ва анъанавийлик.

Аннотация: Изучение истории строительства традиционных домов занимает важное место в истории материальной культуры. Потому что одним из факторов, определяющих культурное развитие народов, является образ городов и сел этого народа. На наш взгляд, жилищное строительство является одним из факторов, определяющих материальную культуру. Народы, проживающие в регионе, пережили в своем прошлом много изменений, поэтому и место, где они выросли, то есть дом, дом, тоже претерпело такие изменения. В статье приведены сведения о самобытности и традиционности жителей Сурханского оазиса и жителей Ферганы, перешедших на домостроение.

Ключевые слова и фразы: Сурханский оазис, ферганцы, жилища, жилище, самобытность и традиционализм.

Abstract: The study of the history of the construction of traditional houses is important in the history of material culture. Because one of the factors determining the cultural development of nations is the image of the cities and villages of that nation. In our opinion, housing construction is one of the factors determining material culture. The peoples living in the region have experienced many changes in their past, so the place where they grew up, that is, the house, the house, has also gone through such changes. The article provides information about the originality and traditionality of the residents of the Surkhan oasis and the residents of Fergana who moved to the house construction.

Key words and phrases: Surkhan oasis, Ferghana people, houses, house, originality and traditionalism.

XIX аср бошларида Сурхон воҳасида кечаётган этномаданий жараёнларнинг мазмун-моҳияти, ривожланиш ҳолати ушбу даврда юз берган ижтимоий-иқтисодий ва маданий ўзгаришлар билан узвий боғлиқ эди. Бошқача қилиб айтганда, у ёки бу этнос ҳаётида юз бераётган ҳар бир ўзгариш табиий равишда мазкур этнос маданияти, хусусан, моддий маданиятида ўз ифодасини топган. Ўрганилаётган даврда Ўрта Осиё, жумладан, Сурхон воҳаси этносларининг анъанавий турар жойлари ўзига хос жиҳатларини сақлаб қолаётганлиги билан изоҳланади. Сурхон воҳасида яшаётган турли этник жамоалар, хусусан, кўчиб келган фарғоналикларнинг турар жойларида уларнинг тури ва кўринишлари ҳамда ички жиҳозланишида юз бераётган ўзгаришлар бир сўз билан айтганда бу соҳадаги инновациялар ҳудудда кечаётган турли омиллар, жумладан, этномаданий ва этноҳўжалик алоқалари таъсирида ривожланиб бори. Таъкидлаш ўринлики, айни вақтда анъанавийлик анча барқарор эди.

Аҳолининг анъанавий уй-жой қурилиши моддий маданият тарихида муҳим аҳамият касб этади. Бинобарин халқларнинг тараққий этиб, юксалиб, бир сўз билан айтганда маданийлашиб боришини белгилловчи омиллардан бири унинг шаҳарлари ва қишлоқлари қиёфаси ҳисобланади. Доимо уй-жойлар қурилиши аҳоли

маданиятини белгиловчи муҳим омиллардан бири ҳисобланиб келинган. Сурхон воҳасида яшаб келган аҳоли қанчадан-қанча ўзгаришларни бошидан ўтказган бўлса, улар яшаган турар-жойлар ҳам шундай такомиллашиб борган.

Жанубий Ўзбекистон аҳолисининг бир қисми турғун яшаб келган бўлса, иккинчи қисми ярим ўтроқликда ҳаёт кечириб, асосан чорвачилик билан шуғилланган[6].

Табиий-географик шароит турар-жойлар қуришда муҳим аҳамият касп этган. Уй-жойларнинг асосий вазифаси инсонларни ташқи муҳит, табиат ҳодисаларидан (ёмғир, қор, шамол ва ҳ.) асраш учун қурилган. Шунинг учун қадимдан усталар уй-жой қуриш учун олдин мақбул жой танлаб, шамолнинг эсиши, қуёшнинг чиқиши ва ботиши каби омилларни ҳисобга олиб қуришган. Инсонлар уй-жой қуришда усталарнинг кўп йиллик тажрибасига суянишган. Татқиқотчилар XX асрнинг 50-60-йилларидагина уй-жойлар қуришда табиий муҳитнинг муҳимлиги илмий исботлаб берилган[2]. Уй-жойлар мавсумий, доимий ва вақтинчалик турларга бўлинади. Бино қурилишидан олдин ундан келгусида фойдаланиш манфатлари тўлиқ ҳисобга олинган[4].

XVIII асрда тоғ ҳудудларида тош, хом ғишт, гувала „бўри калла“дан шаппати деб номланган деворлар билан қурилган доимий тураржой уй-томлар ва ҳўжалик бинолари вужудга келган. Ховлининг атрофи деворсиз ўтов уйлар мажмуйидан иборат эди. Чўлларга нисбатан тоғ ва тоғолди ҳудудларида ўтроқлашиш эртароқ бошланиб доимий тураржойлар нисбатан олдинроқ қурила бошланган[1]. Ҳудуд аҳолиси иккинчи жаҳон урушидан сўнг ёппасига уй-томлар қура бошлаган. Демак ярим ўтроқ ўзбеклар яшаган қишлоқларда XX аср бошларида пахса уйлар қурила бошланган. Сурхон воҳасида асосий тураржой сифатида уй томларга ўтиш 1950-йилларда тўлиқ амалга ошган[1].

Аҳоли турар-жойлар барпо этишда ҳудуднинг табиий-географик шароитидан, турмуш-тарзидан келиб чиққан ҳолда ёндошган. Чорвадор аҳоли асосан чайла, каппа ва ўтовларда яшаган бўлса, ўтроқ аҳоли пахса уйлар чайлалар ва ўтовларда истиқомат қилишган. Узун тумани Янги куч маҳалласида дала татқиқотлари олиб бориш жараёнида суҳбатдошимиз Соллиев Мухаммадjon отанинг сўзларига кўра 1928-йил водийликлар кўчириб келтирилганда бу ҳудудлар ғиша, тўқай ва қамишзор бўлган. Ён-атрофдаги маҳаллий аҳоли (асосан чорвадорлар) ўтовларда, капаларда истиқомат қилишган. Кўчиб келганларга ҳечқандай шароит яратилмаган. Водийликлар дастлаб қамишдан каппалар, чайлалар қуриб яшашган, айримлари маҳаллий аҳоли ташлаб кетган ўтовларда истиқомат қилишган. Фақатгина 1934-йил иккинчи раис Мадимар бобо ташаббуси билан Қоратегинлардан бўлган пахса урувчи усталарни олиб келиб қишлоқнинг барча оилалари учун пахса уйлар қурдиради ва 1935-йил уйларнинг усти тўлиқ ёпилади. Уйларни ёпишда дарё бўйидаги тол дарахтининг шоппалардан фойдалинилади. Айрим ҳолларда Россиядан ҳам ёғочлар олиб келинган. Ҳозирги кунда қишлоқ аҳолиси қишлоқни Мадимар ота қурдирган деб келишади. Тураржойларнинг қурилишида табиий-географик шароитдан келиб чиқиб турлича қурилган. Фарғона водийсида уйлар пахсадан қурилиб тепаси текис ёпилиб торт томонидан сув тушадиган қилиб тахтадан нов қилиб ёпилган. Воҳада эса уйлар томи ўртаси баланд қилиб икки ёнга сув оқиб кетиладиган қилиб ёпилган. Сабаби қор ва ёмғир сувлари топланмасин деб томи қия ёпилган. Уйларнинг усти ҳар йили сомон сувоқ қилиб турилган. Фарғона водийси аҳолиси уй тепасига ҳар йили туз сепишган, натижада бегона отлар ва сомаон ичидаги буғдой уруғлари униб чиқмаган. У даврларда шифир, туника махсулотлари бўлмаганлиги учун уйга чакки ўтиб, аҳоли чакки ўтган жойларга доим идишлар қўйиб ўтиришган. Уйларнинг деразалари бўлмаган, дераза ўрни ёғоч билан ёпиб қўйилган. Водийликлар ўзлари билан сандаллар олиб келишган. Оила сандал атрофида ўтириб, сандал устига дастурхон солиб ёш болалар туршаклар еб отиришган[7].

Сурхондарёвилояти Термиз тумани „Тинчлик“ маҳалласида яшовчи суҳбатдошимиз 66 ёшли Турсунов Юсуфjon Ҳалимовичнинг сўзларига кўра водийликлар уйларни қуришда асосан гувала „бўри калла“дан шаппати деб номланган деворлар билан қурилган доимий тураржойлар қуришган[8].

Шимолий Сурхон воҳасида дастлабки пахсали уй қурилиши қоратегинлик усталар томонидан бажарилган, кейинчалик маҳаллий усталар ҳам бу хунарни ўрганишган[3].

Ўрганилаётган ҳудудда уйлар дастлаб сувга яқин ҳудудларда дарёлар, булоқлар, сойлар бўйларида қурилган, қурилишда асосан маҳаллий хомашёлардан фойдаланилган. Тураржойлар қуришда аҳоли кўп жихатларга эътибор қаратишган. Уйлар иссиқ бўлиш учун асосан қуёшга қаратиб эшиклари шамолга тескари қилиб, дарвозаси кўп ҳолларда йўлга ва ариқларга қаратиб қурилган. Уйларнинг томини ёпишда ёғоч (хари) тоқ ёпилган. Дахлизларга учтадан бештагача, меҳмонхоналарга ети, тўққиз, ўн бир базида ундан ҳам кўпроқ ёғоч (хари) ишлатилган. Уй тепасига қамиш тўшалиб лўмбоз қилинган. Ҳар йили ёмғир суви ювиб кетмаслиги учун, сомон лой билан суваб турилган. Уйлар дастлаб бир ёки икки хонали қилиб қурилган, XX аср бошларидан бошлаб икки –уч хонали, базан, ундан ҳам кўп қилиб қурилган.

Воҳада уйларни иситишда асосан сандалдан кенг фойдаланишган. Сандал томонлар тенг, тўрт оёқли курсидан иборат бўлиб, у асосан хонанинг ўртасига ердан ўйилган тўртбурчак чуқурча устига ўрнатилган. Сандал тагидаги чуқурча ичига кўмир, ўтин (асосан ўрик, тут дарахти ўтини) чўғи қуйилиб, сандал устига катта кўрпа тўшалган, сандал атрофига оила аъзолари умумий кўрпага ўралиб ўтирганлар, сухбат қуришган, овқатланишганлар, пахта, жун титишган, урчуқ йигиришган ва умумий кўрпани ёпиб ўтиришган[5].

Уйларнинг қурилишида маҳаллий аҳоли ва водийликлар бир-бирларидан андоза олган ҳолда табиий-географик шароитдан келиб чиққан ҳолда ўзлари учун қулай уйлар қуришга интилишган.

Сурхон воҳаси бўйича тадқиқотлар олиб борган олимлар томонидан воҳа аҳолисининг манзилгоҳларини табиий-географик жойлашуви бўйича қуйидаги уч гуруҳга ажратиб кўрсатганлар:

биринчи гуруҳ – воҳанинг текислик қисмида анча аввал ташкил топган аҳоли манзилгоҳлари бўлган шаҳар ва қишлоқларни киритиш мумкин. Маълумки, водийнинг ушбу қисми қадимданоқ ўзлаштирилган бўлиб, аҳолиси асосан, деҳқончилик, боғдорчилик ва ҳунармандчилик билан шуғулланган;

иккинчи гуруҳ – ушбу гуруҳга тегишли аҳоли маконлари тоғолди текислик қисмида ҳамда дарё ва сой қирғоқларида жойлашган;

учинчи гуруҳга эса тоғ дараларида ташкил топган манзилгоҳларни киритиш мумкин. Мазкур манзилгоҳлар вақтинчалик, яъни кўпроқ ёзмавсумига мўлжалланган бўлиб, у асосан чорвасини боқаётган у ёки бу уруғ вакиллариининг кўчма ўтовларидан ташкил топган овул типигаги турар жойлар ҳисобланган.

Жанубий Ўзбекистон аҳолиси XIX асрнинг охири – XX асрнинг бошларида ўтроқлик ва кўчманчилик тараққиётининг турли ижтимоий-иқтисодий босқичларида эди. Шу боисдан уларнинг турар жойлари ҳам турли кўринишда бўлган.

Фойдаланилган манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Бўриев О. ва бошқалар. “Ўзбек халқи боқий қадриятлари” (Этнотарихий лавҳалар) 86-89 бет
2. Воронина В.Л. “Жилище народов Средней Азии и климат” // “Жилище народов Средней Азии и Казахстана” -М.: Наука, -1982. - С.48. Жилина А.И. “Традиционные поселения и жилище узбеков Южного Казахстана” Ўша жойда - С.137.
3. Қурбонов А. “Шимолий Сурхон воҳаси этнографияси” - Т.: - Янги нашр -2014. - Б.49
4. Турсунов. С.Н. ва бошқалар. “Ўзбекистон тарихи ва маданияти – Сурхондарё этнографияси” - Т: - А. Навоий номидаги Ўзбекистон миллий кутибхонаси, - 2006. - Б.104.
5. Турсунов С.Н., Пардаев Т.Р., Махмадиёрова Н.С . “Сурхондарё этнографик макон” -Т., - Академнашр, - 2012. - Б. 79.
6. Шониёзов К. “Ўзбек халқининг шакилланиш жараёни” Шарқъ, 2001-й. Б. 257.
7. Дала ёзувлари 2022-йил. Солиев Муҳаммаджон 74 ёш. Узун тумани Янги куч қишлоғи.
8. Дала ёзувлари 2022-йил. Турсунов Юсуфжон 64 ёш Термиз тумани Тинчлок маҳалласи.